

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ТВОРЧИСТЬ ІКОНОПИСНОЇ ШКОЛИ ІМЕНІ ПРЕПОДОБНОГО ПОРФИРІЯ КАВСОВАЛИВІТА

Горбань С. І.

ВСТУП

Сучасне українське сакральне мистецтво є чинником, без якого важко уявити розвиток духовності нашого народу та його культури. Разом з відродженням іконотворчих процесів, в Україні постало питання і про відновлення традицій навчання іконопису, створення школи і спадковості даного виду діяльності¹.

Підготовка майстрів сакрального живопису в сучасній Україні вирішується по-різному: деякі художники за допомогою спеціальної літератури і зразків самостійно опановують іконопис; проводяться короткострокові сесії і майстер-класи зі знайомства з сакральним мистецтвом; поряд з майстернями, в яких можна було отримати початкову освіту відкриваються кафедри сакрального мистецтва при ВНЗ, іконописні відділення та школи при духовних семінаріях; працюють реставраційні відділення в художніх навчальних закладах. Серед переваг такої освіти можна відзначити його системність та комплексність, адже студенти вивчають не лише ремесло, а й супутні дисципліни, як богословського так і мистецтвознавчого спрямувань².

Професія художника сакрального живопису вимагає покликання, високого ступеня особистої духовної підготовки, знання історії християнського мистецтва, розуміння його символічного та богословського значення. Ці вимоги зумовлені тим, що християнське сакральне мистецтво було завжди тісно пов'язане з теологією, існувало на основі ідей, що висловлювалися в богословських працях. Такі положення надають ідейно-релігійного й естетичного наповнення творам сакрального живопису, а їх зміст потрібен для загального правильного розуміння вірянами сакрального мистецтва.

Мета статті полягає в характеристиці становлення Іконописної школи імені преподобного Порфирія Кавсокаливита Полтавської місіонерської духовної семінарії (м. Горішні Плавні), описі етапів

¹ Степовик Д. Історія української ікони Х–XX століть. Київ : Либідь, 2004. 442 с.

² Горбань С. Сучасний стан професійної підготовки майбутніх художників сакрального живопису в Україні. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика*. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2017. Вип. 1 (18). С. 26-31.

творчого зростання, з'ясуванні впливу російсько-української війни на сучасне українське сакральне мистецтво загалом та твори сакрального живопису авторства представників вищезгаданої Школи зокрема: визначенні інноваційних рішень, характерних сьогодні сюжетів, впливу на формування нових іконографій і т. ін.

Різноманітні аспекти сакрального мистецтва висвітлено в дослідженнях В. Овсійчука³, В. Головей⁴, К. Новікової⁵ та ін; підготовку художників сакрального живопису розглянуто в працях Р. Василика⁶, І. Дундяка⁷, О. Скопіної⁸, Г. Кордіса⁹ та ін.; створення сакрального живопису під час російсько-української війни висвітлено в працях С. Атлантової та О. Клименко¹⁰.

Сьогодні українське сакральне мистецтво активно розвивається, сучасні художники не лише повторюють чи поєднують стилі різних історичних періодів, а й плекають власний стиль та концепції храмового розпису та іконопису. В контексті швидкоплинності інформаційного суспільства, мистецтво має динамічно реагувати на зміни, відобразити суспільні потреби і впливати на їх формування¹¹.

Наразі актуалізуються твори, написані як реакція на події, пов'язані з російсько-українською війною. Релігійне мистецтво та його символи також залучені в цей процес, надаючи творам сакрального, метафізичного, драматичного та, часом, есхатологічного забарвлення. Як в часи давнини, так і зараз, українські митці звертаються до тематики християнських свят, переосмислюючи сталі іконографії, наповнюючи їх новими, актуальними сенсами, часом безпосередньо фіксуючи події російсько-української війни або її вплив на сьогодні.

³ Овсійчук В. А. Українське малярство Х – XVIII ст.: Проблеми кольору. Львів, 1996. 479 с.

⁴ Головей В. Естетичний вимір сакрального світовідношення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Філософські науки. 2014. № 16 (293). С. 96–102.

⁵ Новікова К. На перехресті світу і духу. Короткий нарис про сакральний живопис України. Київ: Темпора, 2013. 328 с.

⁶ Василик Р. Роль сакрального мистецтва у вихованні молоді довузівського навчання. *Вісник Львівської академії мистецтв*. Львів: Укр. технології, 1999. С. 234–238.

⁷ Дундяк І. М. Сучасний стан підготовки фахівців у галузі церковного мистецтва у Львові. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 153–156

⁸ Скопіна С. О. Церковне мистецтво і сучасна православна освіта. 2014. URL: http://fd.snu.edu.ua/info/files_articles/collection_9/article11.pdf (дата звернення: 21.06.2014).

⁹ Кордѣс Г. Еν ρυθμῷ το ἡθoσ τῆσ γρᾶψῆσ στῆ βυζαντινῆ ζωγραφικῆ. Αθήνα: εκ Αριόσ, 2000. 141 p.

¹⁰ Атлантова С., Клименко О. *Ікони на зцілках з-їд-набоїв*. Київ: Дух і Літера, 2021. 152 с.

¹¹ Гордіца Д., Гур'єва М. Всеукраїнський симпозиум «Українське сакральне мистецтво кінця ХХ – початку ХХІ століття». *Українські художники сакрального малярства кін. ХХ – поч. ХХІ ст.* Київ. 2008. С. 12-13.

1. Становлення Іконописної школи імені преподобного Порфирія Кавсокаливита

Одним з перших духовних закладів, в якому у 2006 році відкрилося іконописне відділення, стала Полтавська місіонерська духовна семінарія (ПМДС), розташована в м. Горішні Плавні Полтавської області (на момент заснування – м. Комсомольськ). Очевидно, що семінарія не могла називатися комсомольською, тому було вирішено продовжувати традиції духовної освіти, започатковані Полтавською семінарією, в якій свого часу навчався знаний український філософ та богослов Памфіл Юркевич¹².

Необхідність підготовки високопрофесійних фахівців сакрального живопису зумовила побудову навчального процесу таким чином, щоб він враховував здобутки як світської так і церковної систем освіти; рівень майбутніх іконописців повинен дозволяти працювати в різних стилістичних напрямках церковного мистецтва та у взаємозв'язку з архітектурою храму. В Іконописній школі Полтавської семінарії майбутні іконописці отримують знання не лише з іконопису та розпису християнських сакральних просторів, основ реставрації та мозаїки, а й з академічного малюнка, історії християнського мистецтва, християнської іконографії, іконостазства, катехізису, Біблійної історії Старого і Нового Завітів, церковнослов'янської мови, літургії, місіології, православної педагогіки та ін.

Навчання в Іконописній школі чотирирічне. Починалося становлення Школи з невеликого набору з 3-х чоловік. Поступово, зі збільшенням числа учнів, зростала і кількість викладачів, вводилися нові навчальні дисципліни. Зараз кожен клас іконопису має свого окремого викладача.

Навчальний процес іконопису в Полтавській семінарії покликаний допомогти учням по-перше – «вжитися в образ», увібрати в себе досвід давніх ізографів, навчитися образотворчої грамоти, тому, що можна назвати «мовою» ікони. По-друге – зробити наступний крок, до створення образу відповідного нашій епосі. Кожному історичному періоду відповідає свій стиль, ікона тут не виняток. Якщо ми не хочемо, щоб про наш час говорили як про час вторинного іконопису, необхідно створювати оригінальні образи. Не можна нескінченно копіювати добре відомі фахівцям стародавні зразки, це не тільки сковує розвиток сучасного іконопису, але і в якійсь мірі є неправдою. Адже ми повторюємо, копіюємо форми, не будучи їх творцями, образ не народжується, а клонується. Тому учні розробляють власні композиції,

¹² Великий український філософ – Памфіл Юркевич (до 195-річчя від дня народження). 2021. URL: <https://cbsbook.com.ua/vidznachaemo/3873-velikiy-ukrayinskiy-flosof-pamfl-yurkevich-do-195-rchchya-vd-dnya-narodzhennya.html> (дата звернення: 25.05.2024).

пишуть репліки робіт не тільки давніх, але й сучасних митців, які є самотніми художниками, і створюють виразні ікони нашого часу. На прикладі таких творів студенти можуть відчувати прийоми, за рахунок яких сьогодні створюється оригінальний сакральний живопис, і в майбутньому, самі зможуть стати іконописцями в справжньому сенсі цього слова.

Підготовка художника сакрального живопису завжди складалася з певних етапів. Традиційно, зображення на іконі поділяють на доличне та личне письмо. Поняттю «личне письмо» відповідає термін «карнація». Карнація (від лат. carnalis – плотський, тілесний) – в класичному живописі кольоровий тон оголеного тіла, тілесний колір, манера й техніка письма з тонкими нюансами тепло-холодних відносин. Так само й учні спочатку опановують доличне письмо, а згодом – личне. Сакральний образ покликаний являти нам не обличчя земної людини, а лик небожителя. Лик, що освітлений сяйвом вічності, – це духовний центр ікони, решта деталей є другорядними. Відповідно, при підготовці художника сакрального живопису письму карнації слід приділяти особливу увагу. Ікона являє нам преображене божественним світлом буття. На думку дослідників, в залежності від обрання того чи іншого прийому личного письма, в іконі по різному вирішується ідея передачі божественного світла¹³.

Личне письмо більш складне, ніж доличне. Існують різні прийоми письма карнації, найпоширеніший з них – санкірний – традиційний іконописний, в силу того, що він неподільно володарює в іконописі починаючи з середини XIV ст. При санкірному прийомі художник спочатку вкриває все обличчя на іконі яскраво вираженою зеленувато – оливковою фарбою, яка в наступному моделюванні обличчя виконує роль тіні, а поверх неї наноситься „вохріння”. Санкірний прийом, як правило й викладається більшістю навчальних закладів, що готують художників сакрального живопису. Не є виключенням і Іконописна школа Полтавської місіонерської духовної семінарії (ПМДС). Однак, поряд з санкірним, в ПМДС майбутні ізографи опановують і безсанкірний прийом письма карнації¹⁴.

Безсанкірний прийом личного письма збагачує теперішній іконопис відмінною системою вияву преображення ликів божим світлом, що надає їм особливої вартості та характерності та збагачує технічний

¹³ Горбань С. Безсанкірний прийом та передача концепції світла у творчості іконописної майстерні Л. Д. Ляпича. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2019. Вип. 30. С. 244-248.

¹⁴ Gorban S. Possibilities of the programmed learning technology in mastering the carnation painting techniques by the future sacred art painters. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2017. Вип. 2/2017 (103), част. 2. С. 39–44.

арсенал студентів-іконописців, також студенти знайомляться з різними способами нанесення вохрпінь.

Опануванню «доличного» письма традиційно присвячується перший навчальний рік, «личному» – другий. Третій та четвертий навчальні роки покликані закріпити та розвинути отримані навички безпосередньо при роботі спочатку над станковими, і, згодом, – монументальними творами сакрального живопису.

Започатковувалась школа у 2006 як Іконописне відділення Полтавської семінарії, орієнтоване, як і багато подібних закладів, на традиції сформовані у північного сусіда. Було запрошено викладачем іконопису випускницю пітерської школи, відбувались поїздки для обміном досвідом та відвідин музеїв до Санкт-Петербургу, Пскову, Новгороду, Москви і т. ін. Згодом стало зрозуміло, що орієнтація на російський досвід є певним «прокрустовим ложем», не зовсім вірним в усіх сенсах, в тому числі й мистецькому.

Вже на початку ХХ століття Михайло Бойчук – яскравий представник «розстріляного відродження», видатний український художник, маляр-монументаліст, засновник самобутньої школи українського мистецтва “бойчукізм” започаткував власний художній напрям, який ґрунтувався на синтезі мистецтва Візантійської імперії, Київської Русі та українського примітивізму. У своїй педагогічній практиці художник наголошував на важливості композиції, що організувала об’ємно-просторове середовище, у якому митець виступав носієм національних особливостей. На думку Л. Муляра, майстерня заклала фундаментальне підґрунтя для подальшого розвитку храмової культури¹⁵. Свій неовізантизм Бойчук розглядав як сучасний національний стиль українського мистецтва: «Ми постільки є школою візантійського відродження, поскільки наша українська культура була під її впливом. У себе вдома ми називатимемося інакше. Правдоподібно українською школою мистецтва»¹⁶. Творчий метод Бойчука мав синтетичний характер та поєднував національні мистецькі витоки, спадщину світової художньої культури та найновіші надбання. Творчий синтез Бойчука, відродження монументально-декоративного розпису

¹⁵ Муляр Л. Навчально-творча майстерня живопису і храмової культури проф. М. А. Стороженка в Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури (Київ): тенденції і перспективи. 2008. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=had_2008_4_13 (дата звернення: 14.03.2024).

¹⁶ Бачинський С. В. Мої зустрічі та силуети українських малярів та різьбарів на чужині. Спомини старого емігранта за роки 1908-1950. 1952. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16881/file.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).

вплинули на цілу плеяду митців, зокрема, на сучасні традиції сакрального живопису Львова.

Погоджуючись з думкою М. Бойчука, керівництво та викладачі-іконописці почали розширювати творчі горизонти Школи. Важливим було закласти міцний фундамент у вигляді вивчення надбання не лише давньоруського мистецтва, а й ранньохристиянських та візантійських майстрів, а також досвіду сучасних ізографів, які демонструють полістилізм сакрального живопису. Кілька роки пошуків та переговорів знадобились для організації вивчення техніки візантійського живопису на стажуваннях в одному з провідних у Греції Іконописному Дімі Вуціна (м. Салоніки), які відбувались у 2012 та 2014 рр. Іконописний Дім Вуціна заснований 1965 р. Христофанісом Вуціною, який навчався у Пантелиса Панопулоса, і від якого успадкував іконописну майстерню, що діяла в Салоніках з 1910 р. Наразі традиції Дому продовжують доньки майстра – Андромахі та Єлені, випускниці Вищих Шкіл Мистецтва Мюнхена та Салонік. Іконописний Дім Вуціна тісно співпрацює з богословським факультетом Університету імені Аристотеля (Салоніки), є учасником міжнародних виставок іконопису. Чисельні ікони та розписи Дому є не лише в Греції, але й в Німеччині, США, Кубі, Венесуелі, Ізраїлі, Великобританії¹⁷.

Спочатку грецькі іконописці зустріли художників з Полтавщини з осторогою, але по мірі професійного спілкування склались добрі та плідні взаємовідносини. Паралельно представники богословського факультету Полтавської семінарії мали контакти з викладачами богословського факультету Афіського університету, приймали участь у конференціях, що проходили в столиці Греції. На знак подяки, клірикам та іконописцям Греції, дарувались написані в Україні ікони та англомовні книги про історію, культуру та мистецтво нашої Батьківщини. Інші студенти стажувались в Іконописній майстерні монастиря Ксенофонт (Свята Гора Афон, Греція), яка є однією з провідних не лише на Святій Горі, а й в Греції. Очолоє майстерню ієромонах Лука, якому вселенський патріарх Варфоломій доручає реалізацію важливих творчих проектів в різних куточках світу. Зокрема, руді о. Луки належить каліграфія Томосу для Православної Церкви України. Стажування в мозаїчній майстерні Centro Aletti (Рим, Італія) згодом дозволило ввести до навального процесу вивчення основ мозаїчного мистецтва.

Один зі студентів – Олег Люкшин (сьогодні – викладач техніки мозаїки), що проходив стажування в Греції, започаткував у 2012 році в

¹⁷ Горбань С. Монументальний сакральний живопис іконописної майстерні «Тетраморф». 2020. URL: http://missia.org.ua/db/files/gorban_tetramorf.pdf (дата звернення: 24.03.2024).

м. Кременчук іконописну майстерню «Тетраморф», модель якої наближена до грецьких оригіналів. Наразі майстерня – гарний майданчик для професійного вдосконалення як студентів так і випускників Школи. Після стажування та численних поїздок до Греції вдалося налагодити певні професійні зв'язки, які дозволили залишити творчій доробок в Елладі, де іконописцями ПМДС прикрашався храм священомученика Харалампія на Святій Горі Афон, писались ікони та розписи для каплиці в м. Уранополіс, звідки паломники відпливають на Святу Гору, створювались ікони на замовлення інших церковних структур. Іконографічним джерелом для ікон та розписів часто слугував образ Богоматері-Оранти «Нерушима стіна», що поєднує мистецтво України та Греції. Недаремно, поряд з Богородицею з константинопольської Софії, образ Софійської Оранти був використаний відомим українським дизайнером та каліграфом Олексієм Чекалем при створенні графічного оформлення Об'єднавчого собору українських православних церков, який відбувся 15 грудня 2018 року в Києві¹⁸.

У серпні 2018 року іконописне відділення семінарії реформовано в Іконописну школу імені преподобного Порфирія (Байрактаріса) Кавсокалівіта – дуже популярного та шанованого не лише в Греції, а й у світі святого, який прийшов до жеребу Богородиці, щоб стати ченцем, коли йому було всього дванадцять років. Книга «Життя та Слова» старця Порфирія справляє велике враження. Преподобний цікавий тим, що його листи суттєво відрізняються від повчань популярних російських святих. Якщо останні здебільшого наголошують на послуху та смиренності, то Порфирій акцентує увагу на радості та любові. Описаний святим досвід настільки різке відрізняється від російського уявлення про духовність, що професор Московської духовної академії О. О. Осипов звинуватив святого в ересі¹⁹.

Стараннями студентів Іконописної школи імені преподобного Порфирія Кавсокалівіта в м. Горішні Плавні розписані каплиця, три храми та один баптистерій – приміщення, що слугує проведенню таїнства Хрещення. Особливої уваги заслуговує декорація семінарського храму преподобного Нестора Літописця, в якій було розкрито історію християнської місії від часів Нагорної проповіді Спасителя та відправлення на проповідь апостолів до місіонерів різних часів, в тому числі ізографів ХХ століття, які потрудилися на ниві

¹⁸ Автор логотипу ПЦУ: «Якщо намагаємось відійти від імперського духу, варто підкреслювати українські риси». 2020. URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=42472> (дата звернення: 24.03.2024).

¹⁹ Відповідь на критику проф. А. І. Осипова на адресу преподобного старця Порфирія Кавсокалівіта. 2016. URL: <http://um.co.ua/12/12-1/12-17293.html> (дата звернення: 24.03.2024).

невербального «богослов'я у фарбах». Також викладачами та студентами в різних стилістиках написано три іконостаси для церков Горішніх Плавнів, серед яких іконостас для дитячого Покровського храму Свято-Миколаївського архієрейського подвір'я.

Географія навчальних поїздок зі студентами також змінилась в протилежному напрямку, зараз, це – Італія, Румунія з дуже самобутнім як давнім так і сучасним іконописом, Болгарія і, звісно, Греція. Відбуваються нові знайомства: в останній просвітницько-паломницькій подорожі вдалося відвідати о. Санторіні та печерну студію талановитого ізографа Димитрія Коліуссіса в м. Ія, який пише самобутні твори не лише на дошках, а й на старих дверях, віконницях і т. ін. Майстер – автор цікавих нових іконографій та систем розпису, які інтегрують символи та персонажів античної давньогрецької міфології в сучасний сакральний живопис²⁰.

На сьогоднішній день серед робіт студентів, викладачів та випускників Полтавській семінарії можна відзначити не лише окремі ікони, а й іконостаси, розпис храмів, каплиць трапезних приміщень, баптистеріїв, створення нових іконографій. Географія робіт досить широка – тут не тільки Україна і країни ближнього зарубіжжя, але й Італія, Німеччина, Ліван, Словаччина, Греція та ін. Іконописна школа ПМДС, як учасник багатьох виставок, що проводились в Києві, Харкові, Запоріжжі, Полтаві, Горішніх Плавнях, Старгарді (Польща) нагороджена почесними церковними грамотами. Навчання в Полтавській місіонерській духовній семінарії заклало підвалини професійної компетентності багатьох художників сакрального живопису. Вихованці Іконописної школи ПМДС працюють в іконописних майстернях України та за кордоном; також випускниками засновано іконописні майстерні «Тетраморф», «Убрус», «Покров», «Вереня» та ін.

2. Діяльність Іконописної школи імені преподобного

Порфирія Кавсокалівіта на тлі сучасних іконотворчих процесів

Наразі актуальними є твори, написані як реакція на події, пов'язані з російсько-українською війною. Сакральне мистецтво та його символи активно також залучені в цей процес. Серед благодійних мистецьких проєктів в Україні, що рефлексують на тему війни, чи не найпомітнішим є «Ікони на ящиках з-під набоїв» (рис. 1). Цей художній проєкт започаткований київськими митцями Олександром Клименком та Сонею Атлантовою, які через ікону, написану на ящиках з-під набоїв,

²⁰ Kolioussic D. The Aegean Myth Depicted. Frescoes from the Chapel of St. Christopher in Lardos of Rhodes. Oia, Santorini: Kampili S. A., 2014. 78p.

хочуть представити перемогу життя над смертю²¹. Отже, однією з ознак часу стає створення сакральних зображень на артефактах війни.

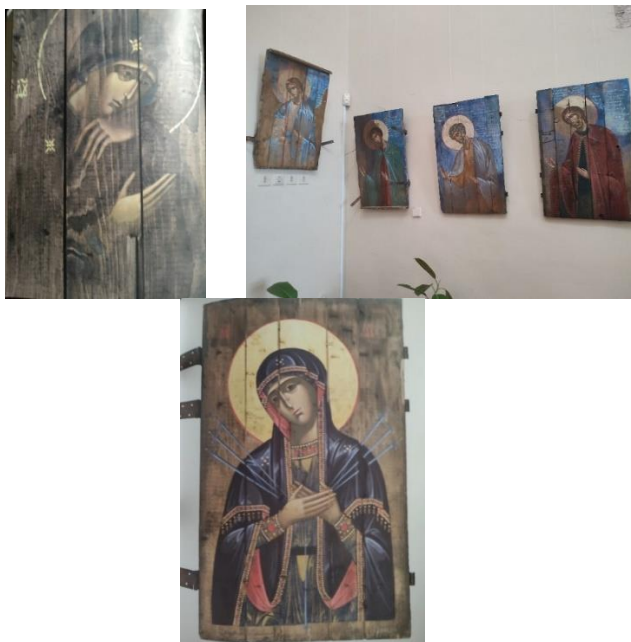

Рис. 1. Благодійний проект «Ікони на ящиках з-під набоїв»

Відповідно, до минулого Дня Незалежності України Іконописною школою імені преподобного Порфирія Кавсокалтвіта був написаний образ Спасителя з мечем (рис. 2) на металевій пластині бронезилета, в якому застряг уламок снаряду. Ця пластина зберегла життя українському воїну, а новописана ікона була передана Військовому музею м. Кременчука. Іконографічним джерелом образу є фреска XIV ст. з наоса католікона монастиря Високі Дечани.

²¹ Атанова С., Клименко О. Ікони на ящиках з-під набоїв. Київ: Дух і Літера, 2021. 152 с.

Рис. 2. Христос-воїн, ікона на пластині бронезилета для Кременчуцького військового музею

Наразі важливою є арт-терапевтична функція сакрального мистецтва. Приміром, Український католицький університет зміг допомогти великій кількості вимушених переселенців проводячи на базі Іконописної школи «Радуж» #іконописниймарафонуку – майстер-класи з іконопису. Створення традиційної ікони на склі давало можливість дітям та дорослим швидше адаптуватись до жорстокої реальності. Це була своєрідна молитву пензлем, як спосіб терапії²². В стінах Полтавської місіонерської духовної семінарії організовано постійно діючу експозицію творів сакрального живопису (рис. 3), яку можуть відвідати всі бажаючі, для яких проводяться групові та індивідуальні екскурсії. В перший рік війни ПМДС прийняла в своїх стінах близько півтори сотні вимушених переселенців, для яких галерея сакральних творів в інтер'єрі навчального закладу слугувала засобом арт-терапії.

Рис. 3. Постійна експозиція в Полтавській місіонерській духовній семінарії

²² art_uliana_krekhovets. 2023. URL: https://www.instagram.com/p/CozXs4ctORN/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRIODBiNWFIZA== (дата звернення: 14.03.2024).

Російсько-українська війна актуалізує в образотворчому мистецтві теми скорботи, страждань, плачу, співчуття, емпатії. Наприклад, для проекту "Ікона рятує життя", що продовжує започатковані «Іконами не ящиках з-під набоїв» традиції, львівська мисткиня Уляна Креховець написала на дошках з-під набоїв образ «Не плач, Рахиле...» (рис. 4). Ідеєю твору стали слова пісні і біблійний сюжет про плач матерів. "Не плач, Рахиле... Твої діти цілі, вони не вмирають, вони оживають у нових святинях..." та присвячено кожній українській матері, що втратила дитину у цій клятій війні»²³.

Рис. 4. Уляна Креховець. «Не плач, Рахиле...» та ікона «Богоматір Скорботна»

Тема скорботи Богоматері не лише за страждання Сина, а й народу України звучить в іконі письма Іконописної школи ім. преп. Порфирія Кавсокаливита «Богоматір Скорботна» (мал. 4), яка разом з «Богоматір'ю з Немовлям» була представлена на кількох польських виставках сучасних ікон, що відбувалися під час війни. Роботи художників Школи експонувались в церквах Парафії Божого Милосердя та Українській греко-католицькій парафії у Старгарді.

Вірш поетеси Юлі Сливки «Многооки херувими дивляться додолу з-за хмар» (2019)²⁴ надихнув студентку четвертого курсу Іконописної школи імені преподобного Порфирія Кавсокаливита Єлисавету Паламар до створення живописного «Страсного триптиху». В центрі зображений Спаситель у терновому вінку під час страждань, обабіч – херувими, сповнені жаху та трепету від споглядання цієї картини. Іконографічним

²³ Art_ulyana_krehovets/ «Не плач, Рахиле...». 2023. URL: <https://www.instagram.com/p/CvNpFfjtFsB/?igsh=MWF0dWF2cG9tbDJ1Ng==> (дата звернення: 14.03.2024).

²⁴ Postril.ua. Многооки херувими дивляться додолу з-за хмар. 2023. URL: <https://www.instagram.com/p/CrBxLs4NE7L/> (дата звернення: 14.03.2024).

джерелом твору стали ескізи одного з авторів розписів Володимирського собору в Києві В. М. Васнецова.

01.12.2023 для мешканців та гостей Горішніх Плавнів відкрилася виставка робіт Іконописної школи у міській Виставковій залі для назви якої взята цитата Г. С. Сковороди «О, коли б змога писати так само багато, як мислити». Григорій Савич Сковорода, «український Сократ»²⁵, перший за значенням філософ України, богослов, поет, педагог, композитор літургійної музики. Народився в с. Чорнухи, нині – Полтавська обл., у 2022 році відзначалось 300 років з дня його народження.

Відомий український релігіознавець, в'язень сумління Ігор Козловський відзначав, що для нас ця війна екзистенційна, в якій народ України відстоює свої свободу, гідність та ідентичність²⁶. Знищення української ідентичності було одним з приводів початку війни з боку Росії. Невипадково ворог намагається зруйнувати наші культурні пам'ятки, музеї, серед яких музей Марії Приймаченко в Іванкові на Київщині та Національний літературно-меморіальний музей Сковороди на Харківщині в Сковородинівці. Відповідно, перед митцями стоїть завдання докладати зусиль для збереження історико-культурної спадщини нашого народу. Приміром, ілюстраторка Софія Сулій зобразила Марію Приймаченко з німбом, яка з неба списом знищує ворога у вигляді «проклятого змія» (мал. 5). В роботі ми бачимо очевидні паралелі з іконографією "Св. Юрія-зміборця". Художник та іконописець Микола Анісімов в своєму творі «Україна у пошуках казкового міста Сонця» зображує Григорія Савича Сковороду з німбом (рис. 5).

В експозиції Іконописної школи представлена робота Вікторії Федорчук з парсуною Сковороди, яка представляє собою репліку твору Ольги Гайдамаки. Композиція містить алюзії на основні сфери діяльності та філософські концепти Сковороди: «нерівну всім рівність» у вигляді фонтану, сопілка та літери у вигляді нот – вказівка на співочо-композиторську діяльність Григорія Савича; Святе Письмо у руці – знак того, що в творах Сковороди нараховують кілька тисяч цитат з Біблії; образ червоного птаха істини – істини, яку ти постійно шукаєш і не можеш досягнути, але у цьому пошуку – щастя...

²⁵ Український Сократ: сьогодні – 300-річчя від дня народження філософа Григорія Сковороди. 2022. URL: <https://expres.online/history/ukrainskiy-sokrat-sogodni-300-richchya-vid-dnya-narodzhennya-filosofa-grigoriya-skovorodi> (дата звернення: 14.03.2024).

²⁶ Релігіознавець Ігор Козловський: сучасна Україна в трьох словах – це свобода, гідність, ідентичність. 2022. URL: <https://espreso.tv/religieznavevs-igor-kozlovskiy-suchasna-ukraina-v-trokh-slovakh-tse-svoboda-gidnist-identichnist> (дата звернення: 14.03.2024).

Рис. 5. Ілюстрація Софії Сулій та картина Миколи Анісімова «Україна у пошуках казкового міста Сонця»

Проф. Богдана Крися наголошує, що творчість Григорія Сковороди балансує на межі між вимовністю та невимовністю, ловитвою та невловимістю. Мова його творів спрямована на відновлення зв'язку між Богом та людиною, це – вершина метафізичного виміру українського тексту. «Сковородинські діалоги стали тими непростими дорогами, на яких у товаристві співрозмовників кожному відкривається можливість зрозуміти й пізнати Божественну сутність своєї душі як основу благословенного життя. Це і є той «обхідний шлях через темну й невимовну апофеозу хори», що «має на меті енергійну катафазу осяяних Ідей»»²⁷.

З початком повномасштабної війни актуалізується та набуває особливого значення образ Богоматері Оранти з апсиди Софії Київської, відомий як «Нерушима» чи «Незламна Стіна». У Святій Софії на великій дузі склепіння, в усю її довжину чорною мозаїкою викладені грецькою мовою слова з сорок п'ятого псалма Давида: «Бог посеред нього – воно не захитається; Бог допоможе йому ще вдосвіта» (Пс. 45, 6)²⁸. Коли татари спалили Київ, сплюндрували Софійський собор. Але стіна, на якій викладено чудотворний образ Божої Матері з піднятими в молитві руками, залишилася неушкодженою. Так само непохитно простояла вона дев'ять віків – витримала всі руйнації та перебудови храму. Тому цей образ і стали називати «Нерушимою Стіною», а серед киян

²⁷ Богдана Крися. Григорій Сковорода: випробування мовою. *Наукові записки УКУ*. Серія «Філологія». 2020. Вип. 1. С. 143-154.

²⁸ Святе Письмо. Київ: Свічадо, 2021. 1504 с.

поширився переказ, що місто їхнє не загине доти, доки тримає над ним руки Божої Матері в Софійському соборі²⁹.

Не випадково до образу «Нерушимої Стіни», як символу незламності та захисту Києва та України в цілому, з початком війни звертаються в своїй творчості багато художників-іконописців, в тому числі й представники Іконописної школи з Горішніх Плавнів.

Так, митці проекту «Art of war» створили образ Оранти на гільзі від снаряду; художник-іконописець Іван Доброписець зобразив Оранту на тлі українського Сонця, яке може бути алюзією на відоме пророцтво першого президента Ічкерії Джохара Дудаєва про занепад Росії, після того як зійде українське сонце (рис. 6).

Рис. 6. «Нерушима Стіна» Софії Київської, ікони проекту «Art of war» та художника Івана Доброписця

Вже у Візантії ікона стала використовуватися містами та арміями, особливо у воєнний час, як покровителька. Небесним покровителем Києва, поряд з Орантою, вважається архангел Михаїл, якому підпорядковується небесне військо. Патрон Львова – святий Юрій-Зміборець. Не випадково іконописці зараз звертаються до образів Михайла та Юрія, як заступників та покровителів нашого народу. Приміром, одна з майстринь косівської кераміки, яка входить до

²⁹ Гребенюк В. Ікони Божої Матері «Нерушима Стіна». 2009. URL: <https://www.pravoslavivolyzni.org.ua/stattia/355-ikony-bozhoi-materi-nerushyma-stina/> (дата звернення: 14.03.2024).

міжнародної спадщини ЮНЕСКО, створила керамічну ікону архангела Михаїла, який протистоїть змію з написом на спині «путлер» (рис. 7). Митцями Іконописної школи Полтавської семінарії наразі також створюються ікони небесних покровителів як окремих захисників Вітчизни, так і цілих міст.

Рис. 7. Архангел Михаїл, косівська кераміка

На Полтавщині під час війни, особливо напруженою ситуація залишається в Кременчуці, який ворог атакував чи не найчастіше. Меру міста Віталію Олексійовичу Малецькому на молитовну згадку була подарована ікона з зображенням встановлення головного християнського Таїнства Причастя Тіла та Крові Господніх – «Тасмна Вечеря», написана в Іконописній школі імені преподобного Порфирія Кавсокаливита (рис. 8).

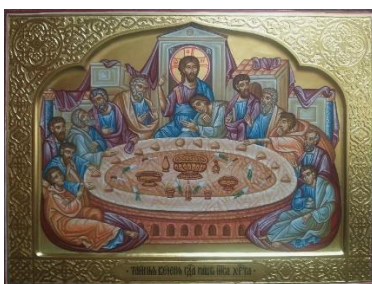

Рис. 8. Мер м. Кременчук з іконою «Тасмна вечеря»

Однією з ознак часу є поява чисельних регіональних Мадонн. Показова історія появи «Київської Мадонни» (рис. 9). Фото киянки

Тетяни Блізняк з дитиною в метро у перші дні війни стало джерелом для створення ілюстраторкою з Дніпра Мариною Соломенниковою «Київської Мадонни», яка, в свою чергу, навіть стала вівтарним образом у одному з італійських храмів у Неаполі³⁰.

Рис. 9. Історія появи «Київської Мадонни»

З'являються чисельні Українські Мадонни, Херсонська, Маріупольська, Бучанська, Гуцульська, Лемківська і т. ін. Тема Богородиці-Покрови, Заступниці звучить в іконах «Богородиця – покровителька українських воїнів» та «Богородиця – захисниця біженців» (рис. 10). Остання робота представляє собою двосторонній диптих-складень, ікона написана в Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія. Фігури на іконі написані Романом Зілінко, каліграфія виконана Олексієм Чекалем.

³⁰ Хлебніков В. «Київська мадонна» з метро стала іконою в католицькому храмі Неаполя. 2022. URL: <https://bigkyiv.com.ua/kyiyivsku-madonnu-z-metro-zrobyly-ikonoyu-v-katolyckomu-hrami-neapolya/> (дата звернення: 14.03.2024).

Рис. 10. Ікони «Богородиця– покровителька українських воїнів» та «Богородиця – захисниця біженців»

Український каліграф Олексій Чекаль відзначає: «Я вважаю, що суть цієї війни не стільки у національному чи територіальному конфлікті, а скільки у світоглядному розломі. Розломі між варварством та цивілізацією. І на тлі руйнувань культури та добробуту, які несе російський окупант, нам дуже важливо вибудовувати свою творчу систему цінностей. І краса, і естетика має бути сполучною ланкою. Краса розрахунку точного польоту ракети або пострілу снайпера, краса волонтерської жертвовності та краса побуту та дизайну кожної дрібної речі – все це єдина ковдра, яка схожа на Покров, що захищає український світ. Недаремно Покров був улюбленим святом в Козацькій Січі»³¹.

Засобами образотворчого мистецтва реагують на російську агресію й художники сакрального живопису, які свого часу починали опановувати таємниці професійної майстерності в Іконописній школі імені преподобного Порфирія Кавсокаливита. Серед них – ізограф з Сум Юлія Клішина, яка створила під час війни ікону "Богородиця Милосердя над Україною" (рис. 11).

³¹ «Бо ми воюємо естетично». Дизайн шевронів, нашивок і патчів, які надихають воїнів України. 2022 URL: <https://telegraf.design/bo-my-voyuemo-estetychno-dyzajn-shevroniv-nashyvok-i-patchiv-yaki-nadyhayut-voyniv-ukrayiny/> (дата звернення: 11.02.2024).

Рис. 11. Юлія Клішина. Богородиця Милосердя над Україною

Іконографічним джерелом образу є ікона Божої Матері «Семистрільна», що передає в алегоричній формі євангельське оповідання про зустріч праведним Симеоном Богоприємцем Божої Матері та Немовляти Христа (є схожа іконографія - "Пом'якшення злих сердець" – "Симеонове Проречення"). Звернувшись до Матері Божої, Симеон провістив їй про Немовля: "Ось, лежить Сей на падіння і на повстання багатьох в Ізраїлі і на предмет сперечання, – і Тобі Самій душу пройде зброя, – нехай відкриються багатьох сердець помисли". (Лк 2, 34-35)³². Відповідно до слів Симеонового передбачення, на "Семистрільній" іконі Божа Матір зображена Одна, без Предвічного Немовляти. Цей образ відображає страждання Пресвятої Богородиці, яке Вона зазнавала за Свого Божественного Сина впродовж Свого життя і особливо під час Страсних днів Спасителя. Сім мечів, що пронизують серце Пресвятої Богородиці на "Семистрільній" іконі, говорять про повноту тієї скорботи, яку Вона зазнала в земному житті. У Святому Письмі число сім узагалі символізує повноту чого-небудь.

Ю. Клішина доповнює давню іконографію новими сенсами: «Надія на Боже милосердя до України та українців вкладає в цю ікону. В центрі ікони зображена карта України, позолочена сусальним золотом, символом надії на стабільність і територіальну цілісність України [...] За німбом Пресвятої Богородиці символічно сходить українське Сонце – символ великої надії на Боже Милосердя для України. Український

³² Святе Письмо. Київ: Свічадо, 2021.1504 с.

петриківський розпис тягнеться вздовж та нагадує про унікальний, яскравий і різноманітний характер української нації»³³.

Також Юлія Клішина за допомоги растрового графічного редактора Procreate створила ілюстрацію, яка містить заклик молитись за Україну та показує янгола з голубем – символом миру над Україною. Як і в вищезгаданій Богородичній іконі, авторка звертається до мотиву петриківського розпису та золотої мапи України з тим же символічним змістом.

Львівська художниця Уляна Креховець створює цікаві графічні замальовки маркерами, що відгукуються на події сьогодення, в яких переосмислені сталі іконографії. *Свого роду творчою візитівкою Уляни Креховець стають* авторські проекти ікон на склі – #мої_милі_бозі, #ангел_на_долоні та #бозя_в_кишеньці (найменші 5x5 см). Їх стиль, за визначенням самої художниці, – folk-art – наївне декоративно-ужиткове мистецтво. *За свідченням мисткині, вона створює мініатюрні роботи «як "кишенькову" іконку для молитви на фронт»³⁴*. Сьогодні багато іконописців створюють мініатюрні кишенькові іконки, які відправляються на передову нашим захисникам з ЗСУ. Не є виключенням й художники Іконописної школи ПМДС.

На думку пані Уляни Креховець, мистецтво зараз обов'язково знайде свою нішу. Будуть перегляди іконографічних тем: «Матір з дитиною я зобразила як Богородицю з Христом під обстрілом ракет. Мені було важливо показати іконографічність всього, що відбувається. Знаємо історію, коли Богородиця з маленьким Ісусом і Йосифом тікали до Єгипту, ховалися від знищення, переслідування. Це асоціюється з теперішнім часом. Всі жінки і діти, які зараз тікають, є повторенням тієї біблійної історії. На іконі "Втеча до Єгипту" зображують переважно Богородицю, яка сидить на осяті і везе маленького Христа. А в моєму трактуванні – це вантажна машина (рис. 12). Жінка з дитиною, які втікають з Маріуполя, з Чернігова, з Києва також уподібнюються до Богородиці з маленьким Христом. І втікають вони до Львова, Варшави, Берліна...»³⁵. Також художниця зобразила обстріл «Амстора» –

³³ Klishinart. 2023. URL: <https://www.instagram.com/reel/C1dBU1ur4df/?igsh=eXBxZ2R3aWNiNDE3> (дата звернення: 11.02.2024).

³⁴ Art_uliana_krehovets. #бозя_в_кишеньці_або_#ангел_на_долоні 2023. URL: https://www.instagram.com/p/CpJBykctVko/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRIODBiNWFlZA== (дата звернення: 11.02.2024).

³⁵ INVICTA. Нескорена. Історії українських художниць та їхні картини, створені в перші 111 днів війни з росією з 24.02.22 по 14.06.22. Київ: Salutis, 2022. 144 с.

торгівельного центру у м. Кременчук. Під час теракту в «Амсторі» знаходилося біля 1000 осіб, кілька десятків людей загинуло³⁶.

Рис. 12. Скегчі Уляни Креховець

До річниці трагедії Іконописна школа ім. преп. Порфирія Кавсокалівіта створила сакральний образ, який зображує Христа, Який приймає душі загинулих під час атаки на торговельний центр. Знизу зображено фігуру-персоніфікацію «Амстору», обабіч Спасителя – міські пейзажі (рис. 13). Серед останніх – залізничний вокзал з капличкою, розташовані біля «Амстору» та промислові будівлі нафтопереробного заводу, який неодноразово обстрілювався ворогом. Краєзнавчий музей міста Кременчук замовив Ярославі Безуглій – випускниці Школи, яка зараз працює в іконописній майстерні «Тетраморф» (м. Кременчук), невеликий список твору для своєї експозиції.

³⁶ Ракетний удар по торговельному центру в Кременчуці. 2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ракетний_удар_по_торговельному_центру_в_Кременчуці (дата звернення: 11.02.2024).

Рис. 13. Ярослава Безугла. Христос приймає душі загиблих у «Амсторі»

2023 року відзначалося 80 років з дня страти Олександра Гуговича Шмореля (1917–1943). Новомученик Олександр – лікар, художник, скульптор, музикант, один з двох засновників антифашистської групи «Біла троянда», був обезголовлений нацистами. У 2012 році канонізований як Олександр Мюнхенський. Цікаво, що дідусь та мати Олександра Шмореля – Наталія Петрівна Введенська (1890–1918) народилися у м. Кременчук та була донькою управляючого аптекою при лікарні. Мати святого навчалась в одному освітньому закладі з майбутньою ігуменею Козельщанського монастиря Феофанією (Єлизавета Василівна Зон). Батько новомученика – лікар Гуго Карлович Шморель (1878–1964), німець за походженням. Кременчуцьке коріння Олександра Мюнхенського нещодавно було встановлене місцевими краєзнавцями прот. Георгієм Бруску та Вікторією Ширай³⁷. Силами Іконописної школи було написано ікону святого з атрибутами, які вказують на його подвиг та професійну діяльність.

Не зважаючи на складні умови, під час російсько-української війни студенти Іконописної школи ПМДС зверталися й до монументального

³⁷ Душенко А. Новий святий землі кременчуцької: віднайшли кременчуцьке коріння новомученика Олександра Мюнхенського. 2021. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10096563-novij-svjatij-zemli-kremenchuckoji-muzejni-pracivniki-vidnajshli-kremenchucke-korinnja-novomuchenika-oleksandra-mjunhenskogo.html> (дата звернення: 24.03.2024).

живопису. Зокрема, була розписана каплиця присвячена святим апостолам Петру й Павлу (м. Горішні Плавні). Надбрамну арку декоровано Ісусовою молитвою, взірцем для оформлення якої слугувала каліграфія Олексія Чекала з елементами українського скоропису.

З початком війни поширюється й географія замовлень. Це пов'язано й зі збільшенням цікавості до України у світі, і з тим, що багато українців та іноземців, що тут перебували, наразі знаходяться за межами нашої країни. Відповідно, студенти, випускники та викладачі Школи сьогодні пишуть сакральні твори, які потрапляють до Великобританії, Америки, Німеччини, Польщі, Лівану та інших країн світу. До Оксфорду (Великобританія), на замовлення екс-декана богословського факультету Полтавської семінарії протоієрея Олександра Носенка, відправлено кілька ікон. Вже під час війни о. Олександр опанував магістерську теологічну програму в Оксфордському університеті, перед цим захистивши в Україні кандидатську роботу з богослов'я, присвячену преподобному Максиму Сповіднику. Не випадково, що священник замовив іконописцям Школи образ святого Максима та янгола-охоронця для своїх дітей. Перебуваючи у Великобританії, о. Олександр служить в українській Свято-Покровській парафії у Лондоні, для якої була написана пара храмових ікон. Наразі для парафії пишуться ікони головних християнських свят та знаних українських святих.

Для колег та біженців, що виїхали до Німеччини, були написані мірна ікона, вінчальна пара, образ апостола любові Іоанна Богослова, який було презентовано декану богословського факультету університету м. Регенсбург, який разом з єпископом Рудольфом приймали активну участь в допомозі українським біженцям.

Сьогодні два випускники Іконописної школи ПМДС перебувають у лавах ЗСУ. Альма-матір та колеги по мірі сил надають їм допомогу, у тому числі завдяки збору коштів та благодійним продажам ікон через соцмережі.

ВИСНОВКИ

З-поміж інших видів мистецтва сакральне візуальне мистецтво є унікальним у процесі художнього осмислення трансцендентного світу. Організація професійного навчання майбутніх художників сакрального живопису на кожному історичному етапі суспільного розвитку пов'язана зі змінами в політичному і соціокультурному житті.

Відповідно, сьогодні заклади освіти, що готують художників сакрального живопису, мають давати глибокі знання в галузі сакрального живопису, богослов'я, церковної історії, історії мистецтв, техніки та технології художніх матеріалів, композиції, християнської

іконографії і т. ін. та вміння реалізовувати ці знання на практиці, до чого й покликаний навчальний процес Іконописної школи імені преподобного Порфирія Кавсокаливита.

Підсумовуючи, можна сказати, що сучасне сакральне мистецтво України формує нові наративи, які виражають рефлексію щодо подій російсько-української війни, та емпатію стосовно постраждалих внаслідок російської агресії. Мистецькі проекти, виставкова та благодійна діяльність, твори на військових артефактах, залучення символів сакрального мистецтва, арт-терапія, звернення до традиційних образів-оберегів та формування нових іконографій, поява хронологічних скетчів і т. ін. не лише збагачують сакральне візуальне мистецтво, а й стають важливим мистецьким документом часу.

На переконання Уляни Креховець, художник, мистець в час війни – це той самий журналіст, який фіксує все явне, неявне, свідоме, несвідоме, все довкола. Тільки не словом, а зображенням. «Я відчуваю, що коли ми переможемо, а ми обов'язково переможемо, то рисунки багатьох художників, які працюють і документують ці події і настрої, стануть добрими нагадуваннями, залишать слід у культурі та мистецтві»³⁸.

АНОТАЦІЯ

В статті подано характеристику становлення Іконописної школи імені преподобного Порфирія Кавсокаливита Полтавської місіонерської духовної семінарії. Описано основні творчі здобутки студентів та викладачів Іконописної школи. Здійснено спробу аналізу впливу російсько-української війни на творчість Іконописної школи ПМДС. Розкрито деякі шляхи розвитку сучасного українського сакрального візуального мистецтва, на тлі яких відбувається творчий поступ Школи. Визначено основні теми творів та формування нових іконографій. З'ясовані інноваційні рішення, до яких звертаються в своїй творчості сучасні художники сакрального живопису. Схарактеризовано особливе значення сакрального мистецтва як метода рефлексії та емпатії щодо значущих подій, які ми переживаємо, та способу їх фіксації.

Ключові слова: сакральне мистецтво, російсько-українська війна, іконописна школа, іконографія.

Література

1. Степовик Д. Історія української ікони Х–XX століть. Київ : Либідь, 2004. 442 с.

³⁸ Куртяк. Л. Уляна Креховець малює ікони. URL: <https://svoboda-news.com/svwp/уляна-креховець-малює-ікони/>. 2022. (дата звернення: 01.12.2023).

2. Горбань С. Сучасний стан професійної підготовки майбутніх художників сакрального живопису в Україні. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика*. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2017. Вип. 1 (18). С. 26-31

3. Овсійчук В. А. Українське малярство Х–XVIII ст.: Проблеми кольору. Львів, 1996. 479 с.

4. Головей В. Естетичний вимір сакрального світовідношення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Філософські науки. 2014. № 16 (293). С. 96–102.

5. Новікова К. На перехресті світу і духу. Короткий нарис про сакральний живопис України. Київ: Темпора, 2013. 328 с.

6. Василик Р. Роль сакрального мистецтва у вихованні молоді довузівського навчання. *Вісник Львівської академії мистецтв*. Львів: Укр. технології, 1999. С. 234–238.

7. Дундяк І. М. Сучасний стан підготовки фахівців у галузі церковного мистецтва у Львові. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 153–156,

8. Скопіна С. О. Церковне мистецтво і сучасна православна освіта. 2014. URL: http://fd.snu.edu.ua/info/files_articles/collection_9/article11.pdf (дата звернення: 21.06.2014).

9. Кордіс Г. *Εν ρυθμῳ το ηθος της γραμμης στη βυζαντινη ζωγραφικη*. Αθήνα: εκ Αριός, 2000. 141 p.

10. Атлантова С., Клименко О. Ікони на ящиках з-під набоїв. Київ: Дух і Літера, 2021. 152 с.

11. Гордіца Д., Гур'єва М. Всеукраїнський симпозиум «Українське сакральне мистецтво кінця ХХ – початку ХХІ століття». *Українські художники сакрального малярства кін. ХХ – поч. ХХІ ст.* Київ. 2008. С. 12-13.

12. Великий український філософ – Памфіл Юркевич (до 195-річчя від дня народження). 2021. URL: <https://cbsbook.com.ua/vidznachaemo/3873-velikiy-ukrayinskiy-flosof-pamfl-yurkevich-do-195-rchchya-vd-dnya-narodzhennya.html> (дата звернення: 25.05.2024).

13. Горбань С. Безсанкційний прийом та передача концепції світла у творчості іконописної майстерні Л. Д. Ляпича. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2019. Вип. 30. С. 244-248.

14. Gorban S. Possibilities of the programmed learning technology in mastering the carnation painting techniques by the future sacred art painters. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2017. Вип. 2/2017 (103), част. 2. С. 39–44.

15. Муляр Л. Навчально-творча майстерня живопису і храмової культури проф. М. А. Стороженка в Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури (Київ): тенденції і перспективи. 2008. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=had_2008_4_13 (дата звернення: 14.03.2024).

16. Бачинський С. В. Мої зустрічі та силуети українських малярів та різьбарів на чужині. Спомини старого емігранта за роки 1908-1950. 1952. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16881/file.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).

17. Горбань С. Монументальний сакральний живопис іконописної майстерні «Тетраморф». 2020. URL: http://missia.org.ua/db/files/gorban_tetramorf.pdf (дата звернення: 24.03.2024).

18. Автор логотипу ПЦУ: «Якщо намагаємось відійти від імперського духу, варто підкреслювати українські риси». 2020. URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=42472> (дата звернення: 24.03.2024).

19. Відповідь на критику проф. А. І. Осипова на адресу преподобного старця Порфирія Кавсокалівіта. 2016. URL: <http://um.co.ua/12/12-1/12-17293.html> (дата звернення: 24.03.2024).

20. Kolioussic D. The Aegean Myth Depicted. Frescoes from the Chapel of St. Christopher in Lardos of Rhodes. Oia, Santorini: Kampili S. A., 2014. 78 p.

21. Атлантова С., Клименко О. Ікони на ящиках з-під набоїв. Київ: Дух і Літера, 2021. 152 с.

22. Art_uliana_krekhovets. 2023. URL: https://www.instagram.com/p/CozXs4ctORN/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRIODBiNWFIZA== (дата звернення: 14.03.2024).

23. Art_ulyana_krekhovets. «Не плач, Рахиле...». 2023. URL: <https://www.instagram.com/p/CvNpFfjtFsB/?igsh=MWF0dWF2cG9tbDJ1Ng==> (дата звернення: 14.03.2024).

24. Postril.ua. Многооки херувими дивляться додолу з-за хмар. 2023. URL: <https://www.instagram.com/p/CrBxLs4NE7L/> (дата звернення: 14.03.2024).

25. Український Сократ: сьогодні – 300-річчя від дня народження філософа Григорія Сковороди. 2022. URL: <https://expres.online/history/ukrainskiy-sokrat-sogodni-300-richchya-vid-dnya-narodzhennya-filosofa-grigoriya-skovorodi> (дата звернення: 14.03.2024).

26. Релігієзнавець Ігор Козловський: сучасна Україна в трьох словах – це свобода, гідність, ідентичність. 2022. URL: <https://espresso.tv/religieznaveys-igor-kozlovskiy-suchasna-ukraina-v-trokh-slovakh-tse-svoboda-gidnist-identichnist> (дата звернення: 14.03.2024).

27. Богдана Криса. Григорій Сковорода: випробування мовою. *Наукові записки УКУ. Серія «Філологія»*. 2020. Вип. 1. С. 143-154.

28. Святе Письмо. Київ: Свічадо, 2021. 1504 с.

29. Гребенюк В. Ікони Божої Матері «Нерушима Стіна». 2009. URL: <https://www.pravoslaviavolyni.org.ua/stattia/355-ikony-bozhoi-materi-nerushyma-stina/> (дата звернення: 14.03.2024).

30. Хлебніков В. “Київська мадонна” з метро стала іконою в католицькому храмі Неаполя. 2022. URL: <https://bigkyiv.com.ua/kyuivsku-madonnu-z-metro-zrobyly-ikonoyu-v-katolyczkomu-hrami-neapolya/> (дата звернення: 14.03.2024).

31. «Бо ми воюємо естетично». Дизайн шевронів, нашивок і патчів, які надихають воїнів України. 2022 URL: <https://telegraf.design/bo-my-vouyemo-estetichno-dyzajn-shevroniv-nashyvok-i-patchiv-yaki-nadyhayut-voyniv-ukrayiny/> (дата звернення: 11.02.2024).

32. Святе Письмо. Київ: Свічадо, 2021. 1504 с.

33. Klishinart. 2023. URL: <https://www.instagram.com/reel/C1dBu1ur4df/?igsh=eXBxZ2R3aWNiNDE3> (дата звернення: 11.02.2024).

34. Art_uliana_krekhovets. #бозя_в_кишенці_або_#ангел_на_долоні_2023. URL: https://www.instagram.com/p/CpJBykctVko/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRIODBiNWFIZA== (дата звернення: 11.02.2024).

35. INVICTA. Нескорена. Історії українських художниць та їхні картини, створені в перші 111 днів війни з росією з 24.02.22 по 14.06.22. Київ: Salutis, 2022. 144 с.

36. Ракетний удар по торговельному центру в Кременчуці. 2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ракетний_удар_по_торговельному_центру_в_Кременчуці (дата звернення: 11.02.2024).

37. Душенко А. Новий святий землі кременчуцької: віднайшли кременчуцьке коріння новомученика Олександра Мюнхенського. 2021. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10096563-novij-svjatij-zemli-kremenchuckoji-muzejni-pracivniki-vidnajshli-kremenchucke-korinnja-povomuchenika-oleksandra-mjunhenskogo.html> (дата звернення: 24.03.2024).

38. Куртяк. Л. Уляна Креховець малює ікони. URL: <https://svoboda-news.com/svwp/уляна-креховець-малює-ікони/>. 2022. (дата звернення: 01.12.2023).

Information about the author:

Horban Serhii Ivanovych,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Member

Iconography workshop “Tetramorph”,

Doctoral student

Ukrainian Free University

65B, Kyivska Str., Kremenchuk, 39600, Ukraine